

DOI: 10.59277/AIIGB/2023.62.24

Mircea-Gheorghe ABRUDAN, *Biserica Ortodoxă și clerul militar din Monarhia Habsburgică între pacea de la Carloviț și Primul Război Mondial (1699-1914)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022, 523 p.

Cea de-a doua teză de doctorat susținută (cu „Summa cum laude”) de Mircea-Gheorghe Abrudan, în toamna anului 2022, la Facultatea de Teologie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj (la impulsul prof. Nicolae Bocșan și sub coordonarea, în cotutelă, a pr. prof. Ioan-Vasile Leb și Mihai Săsăujan) a apărut la tipar în timp scurt (grație susținerii generoase oferite de Fundația *Transylvania Leaders*), sub chipul volumului de față.

Cartea are deja o bună lansare și receptare în mediul teologic ortodox din Transilvania, Banat și de la București (așa cum atestă și câteva dintre aprecierile din prefață, postfață, scrisori și recenzii semnate de preoți profesori, respectiv ierarhi preocupați de istoria bisericii, de altfel citiți și citați de autor în volum: Nicolae Chifăr, Gabriel-Viorel Gârdan, Ioan-Vasile Leb, Lucian Mic, Constantin Necula, Mihail-Simion Săsăujan, Ioan Vicovan – care, cu toții, semnalează noutatea temei). Pe bună dreptate, prima beneficiară a cercetării lui Mircea Abrudan este literatura ecleziologică ortodoxă, care s-a îmbogățit substanțial prin demersul recent.

Ce reprezintă pentru istorici această carte? În primul rând, o sinteză de istorie universală a Monarhiei austriece și austro-ungare din epoca premodernă și modernă.

În al doilea rând, este practic o primă (și unică, cred) istorie instituțională comparată a Bisericilor Ortodoxe ale sârbilor și românilor (în principal), ale slavilor sudici din Dalmația, Muntenegru, Herțegovina și ale rutenilor neuniți (în subsidiar). Această istorie începe odată cu „marea migrație sârbă” a patriarhului Arsenie III Crnojević (1690) și cu cele 7 diplome ale „privilegiilor ilire” (1690-1706), câștigate din partea împăratului Leopold I și reconfirmate sub Iosif I, Carol VI și Maria Theresia, continuând în secolul XVIII cu cele 70 de articole ale „rescriptului declaratoriu” (1778). Se înfățișează organizarea primei jurisdicții metropolitane ortodoxe din Imperiul habsburgic (mitropolia sârbească de la Carloviț), cu cele 3 episcopii subordonate ale Ardealului, Bucovinei și Dalmației, precum și cu menționarea succintă a rolului catalizator jucat de așa-numitele „companii grecești”, în fine, prezentând evoluția de la jumătatea veacului al XIX-lea cu trecerea spre „separarea bisericească” și asumarea misiunii necesare de „biserici naționale”, odată cu desprinderea de mitropolia sârbă de la Carloviț a celei a românilor din Transilvania și Ungaria (1864), a mitropoliei Bucovinei (majoritar românească) și Dalmației (1873), a mitropoliei Bosniei și Herțegovinei (1880).

În al treilea rând, o noutate absolută o reprezintă tabloul capelanatului militar ortodox din Monarhia habsburgică. În cadrul armatei imperiale c.c. a funcționat un Vicariat Apostolic – evident (și exclusiv) romano-catolic – specializat în serviciul asistenței pastorale (1773-1867), a cărui unică istorie i se datorează lui Emerich Bjelik, ultimul vicar apostolic al armatei austro-ungare (1911-1918), canonic și administrator al diecezei Oradiei Mari (1921-1927). Alături de capelanii romano-catolici, statul imperial și armata habsburgică, cu timpul și cu greu, au îngăduit pentru a sluji nevoilor spirituale ale soldaților un număr restrâns de capelani militari protestanți, greco-catolici și ortodocși.

Astfel că, în premieră, Mircea Abrudan schițează istoria inedită a clerului militar ortodox (mai ales românesc și sârbesc) din oastea imperială. La început, *feldpater*-ii (care, așa cum le spune și numele, erau „preoți de campanie”) ortodocși erau convocați doar pe durata campaniilor militare, fiind apoi lăsați la vatră în civilie, fără alte beneficii ulterioare decât dreptul de a purta medaliile câștigate în război (nu și însemnele militare). Apoi s-a admis angajarea permanentă a câte unui singur capelan ortodox la fiecare regiment regulat de linie cu majoritate greco-orientală, care avea continuitate în armată pe timp de pace, nu doar de război, beneficiind de indemnizație egală cu a capelanului romano-catolic și de o pensie specială de rezervist. După 1834 a avut loc instituționalizarea capelanatului ortodox, prin rescriptul Consiliului Aulic de Război (precursorul Ministerului de Război după 1848), care a impus în toate regimentele cu majoritate ortodoxă a efectivelor angajarea, alături de capelanul catolic, și a unui capelan ortodox permanent, dotat cu capelă mobilă de campanie.

În al patrulea rând, dincolo de istoria instituțiilor ecleziastice și militar-ecleziastice, autorul volumului conturează o istorie a elitelor, prezentând numeroase biografii de preoți militari ortodocși din Imperiul habsburgic. Din prima perioadă a angajaților nepermanenți s-au evidențiat câteva personalități remarcabile: capelanii ortodocși români Nicolae Stoica de Hațeg (1751-1833), cronicarul Banatului, apoi brașoveanul Radu Tempea V (1768-1824), Vasile Georgevici (1764-1826), Gheorghe Haines (1769-1812), cunoscutul Dimitrie Țichindeal (1775-1818), Anghel Faurovici (m. 1822), Simion Popovici Datcu (m. 1837), Nicolae Panovici (1767-1837). Dintre capelanii români care au funcționat ca angajați permanenți la regiment s-au distins Ignăție Carabăț (1776-1838) și Teodor Ianoi (1765-după 1828). La jumătatea secolului al XIX-lea și ulterior, reținem două figuri din Mărginimea Sibiului, preoții Sava Popovici Barcianu (1814-1879) și Sava Popovici Săvoiu (1818-1906). Cel la urmă pomenit, caracterizat drept „cel mai longeviv capelan militar ortodox activ din istoria clerului militar al Monarhiei habsburgice”, nu doar că a slujit 46 de ani în serviciul pastoral al armatei, dar a lăsat în urmă și un număr inegalabil de 45 de volume de memorii, totalizând 24.500 pagini, volumele în manuscris fiind păstrate la Arhivele Naționale din Sibiu (p. 395).

Prima parte a cărții – istoria Bisericii Ortodoxe din Monarhia Habsburgică între 1699-1914 (230 de pagini), care ea însăși poate constitui un volum aparte (ceea ce ar fi recomandabil, în cazul unei traduceri, bunăoară) – se bazează pe o istoriografie exhaustivă (preponderent de limbă germană, dar și română și engleză), prezentată *ab origine*, de la primele preocupări de epocă și până în contemporaneitate. Izvoarele secundare bogate, reflectate în capitolul de istoriografie și în aparatul critic al cărții, includ câteva sinteze pe teme circumscrise, ca și foarte numeroase abordări analitice pe probleme de detaliu (fiind citați de autor inclusiv cercetătorii premoderniști, moderniști și nu numai de la Institutul și de la Facultatea de Istorie din Cluj).

Partea a doua a cărții – istoria asistenței religioase și a clerului militar ortodox din armata habsburgilor (p. 233-415) – poate constitui, la rândul ei, un volum de-sine-stătător, a cărui sevă și substanță se extrag cu precădere din fondurile arhivistice vieneze (descrise într-un valoros subcapitol la p. 306-316). Căci tocmai apelul masiv la sursele primare ale istoricului, documentele de arhivă, imprimă caracterul inedit și neperisabil al acestei cercetări unice în peisajul românesc și universal.

Și contribuția originală de interpretare a subiectelor abordate de Mircea Abrudan se întemeiază, de fapt, tot pe arhivele vieneze exploatate sistematic, de unde sunt extrase câteva memorabile argumente *pro domo*. De pildă, subliniind ambiția patriarhiei sârbe „de a crea un stat în stat în Ungaria”, autorul expune un cvasinecunoscut document-petiție adresat împăratului Leopold I (1706), ce exprimă intenția patriarhului Arsenie III de a-și extinde jurisdicția asupra Transilvaniei și vlahilor (p. 87-90).

Politica imperială pragmatică (cinică) și mercantilă condiționează, odată cu înființarea episcopioilor și mitropoliiilor naționale, constituirea așa-numitelor „fonduri religioase greco-orientale”. Spectaculos de trist este cazul, abordat în premieră de cercetătorul de la Institutul de Istorie „George Barițiu”, al „fondului religios bucovinean” (p. 117-135). Avem toate ingredientele (suspans, dezamăgire și o succesiune de „tunuri” la scară mare) ale unei povești adevărate care s-a petrecut după cucerirea austriacă a Bucovinei (1775-1919): etatizarea *avant la lettre* în vremea lui Iosif al II-lea și secularizarea celor mai mari proprietăți mănăstirești; cumpărarea (cu un salariu uriaș) a episcopului ortodox prin transformarea lui într-un slujbaş al statului imperial în schimbul cedării averii imobiliare a bisericii; desființarea mănăstirilor și alungarea monahilor (prin metode indirecte și directe, chiar cu mână militară); transformarea „fondului religios bucovinean” într-o bancă de credit preferențial pentru monarhie, ultimul credit uriaș fiind contractat de Austro-Ungaria... după abolirea ei (1919) – bănuim, fără a mai fi fost rambursat vreodată. Nu este de neglijat nici conflictul de putere între episcopii Eugen Hacman și Andrei Șaguna, pentru arondarea unui teritoriu cât mai vast al noilor mitropolii, concomitent cu instituirea unei hegemonii geografice nefirești (am spune) a mitropoliei ortodoxe a Bucovinei (1873) asupra exclavelor formate din episcopioile dalmatine Zara și Kotor din Muntenegru (p. 213-222).

Rigoarea „nemțească”, disciplina metodică și spiritul sintetic domină demersul autorului, care își strunește condeiul și informația abundentă și creează un text concentrat de fenomenologie a

istoriei. Mircea Abrudan reușește să stăpânească informația documentară stufoasă și vastă, redând esența și parcursul unor procese istorice complexe. Expunerea și interpretarea curg într-un limbaj agreabil și accesibil, într-un stil obiectiv, rațional, temperat, lipsit de efuziuni și excese.

Așa se face că această carte (care îmi amintește de o altă carte frumoasă, *Formarea statelor naționale balcanice 1804-1916* de Charles și Barbara Jelavich), importantă pentru istorici și pentru istoricii bisericii, devine o lectură extrem de ofertantă și pentru un public mai larg, interesat de istoria generală și comparată a bisericilor naționale ale românilor și sârbilor din Imperiul austriac și de cea a clerului militar ortodox din armata habsburgică în secolele XVIII-XIX.

Ela Cosma

 <https://orcid.org/0000-0001-6898-2459>

DOI: 10.59277/AIIGB/2023.62.25

Ioan BOLOVAN, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului român: între local, regional și național (1863-1918)*, ediția a treia, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2023, 185 p.

Istoria națiunii române moderne a generat vii controverse istoriografice, fapt reflectat de intensă frecvență a unor subiecte privilegiate de dinamica interesului public pentru cunoașterea trecutului și de revirimentul introspecției identitare din ultimul deceniu. Analizele dedicate unor momente-cheie ale afirmării agendei naționale a românilor din Principate sau din teritoriile încorporate în structurile imperiale din proximitate, precum revoluția de la 1848, unirea Principatelor și Marele Război urmat de seria unirilor decise în 1918, a generat cadrul de manifestare a unor interogații inspirate de entuziasmul istoricului participant, de mefiența celor dezamăgiți de dezvoltările ulterioare din România interbelică și contemporană. Aceste abordări oximoronice reprezintă o provocare greu summontabilă pentru autorii preocupați de cunoașterea obiectivă a trecutului românilor, dintr-o perspectivă compatibilă cu exigențele critice ale scrisului istoric contemporan. În aceeași ordine de idei, dispariția constrângerilor interpretative generate de militantismul național și de experimentele totalitare ale secolului trecut au fost succedate de pledoaria pentru plasarea dezvoltărilor naționale la periferia interesului istoriografic sau contrapunerea lor cu problematica propusă de așa-numita istorie a duratei lungi. Adaptarea acestor noi direcții de investigare a trecutului la datele specificului românesc a generat și o serie de oportunități precum interesul pentru istoria societății civile și a structurilor instituționale edificate de aceasta. Angajamentul social al elitei formate în instituțiile de educație ale Monarhiei Habsburgice în serviciul comunității de proveniență a generat evoluția afinităților naționale de la concepte familiare publicului instruit la forma de solidaritate în măsură să concureze cu succes loialismul dinastic și să integreze ansamblul locuitorilor, indiferent de apartenențele confesionale.

Reeditarea lucrării profesorului Ioan Bolovan, rezultat al unor preocupări mai vechi a autorului pentru istoria structurilor instituționale ale românilor din vestul Transilvaniei, realizează un *modus vivendi* între opțiunile tematice ale istoriografiei tradiționale ardelenice cu care se identifică autorul și opțiunile metodologice ale istoriei sociale și ale demografiei istorice pe care le-a promovat prin intermediul unei opere de valoare incontestabilă și al implicării active în activitatea unor foruri istoriografice internaționale. Acest proiect istoriografic este plasat sub auspiciile unui angajament etic asumat *expressis verbis* față de comunitatea de origine a autorului. Această din urmă loialitate semnifică un act de curaj în raport cu riscul de a se expune scepticismului specialiștilor care plasează studiile de istorie locală la limita interesului istoricului contemporan. Riscul potențial al deprecierii unei lucrări cu evidente semnificații științifice este contrabalansat chiar de specificul subiectului. Protagonistul lucrării este un personaj colectiv, comunitatea românilor din Arad, regiune a interferențelor prin excelență, deschisă influențelor din proximitățile maghiare și sârbe, conectată cu viața națională a românilor din Transilvania propriu-zisă și asumând inițiative legitimate de formarea